

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Балян І.В. «Діяльність академіка АН УРСР М.М. Кулешова зі становлення та розвитку насінництва в Україні (перша половина ХХ ст.)», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07. 00. 07 – Історія науки й техніки

Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок із науковими програмами

Наукова спадщина відомого українського вченого в царині рослинництва академіка АН УРСР Миколи Миколайовича Кулешова (1890–1968 рр.) охоплює результативні дослідження проблем біології, систематики, екології й агротехніки культурних рослин, вітчизняного насіннезнавства і сортознавства. Він один з організаторів контрольної-насінневої служби в країні, ініціатор удосконалення методики визначення якості насінневого матеріалу, що має важливе загальнодержавне значення. Комплексне студіювання життєвого шляху і наукової діяльності ученого відкриває нові можливості в дослідженні та розв'язанні важливих проблем сучасності. Насамперед це збереження і поліпшення вітчизняного генофонду сільськогосподарських рослин, а розв'язання зазначених проблем веде до зростання благополуччя людства. З огляду на це науково-пізнавальна і практично-прикладна значущість обраної теми, визначення ступеня її наукового розроблення зумовили вибір дисертаційного дослідження. Тому дисертаційне дослідження І.В. Балян актуальне, воно має важливе наукове і практичне значення і відповідає профілю спеціалізованої вченої ради

Дисертант і його керівник вдало обрали предмет дослідження тому, що становлення та розвиток насінництва й діяльність академіка АН УРСР М.М. Кулешова є невід'ємною частиною аграрної науки в Україні першої половини ХХ ст.

Дисертаційне дослідження виконувалося відповідно до загального напрямку досліджень Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН і є складовою наукових тем «Розробити науково-організаційні та концептуальні основи становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, біографічні та джерелознавчі аспекти дослідження» (номер державної реєстрації 0111U003538), «Науково-організаційні та регулятивні засади інноваційної діяльності в системі аграрної науки: теоретико-методологічні, історико-наукознавчі, архівні, біобібліографічні аспекти дослідження (номер державної реєстрації 0116U002102), «Методологічні та організаційні засади управління системою інноваційно-інвестиційного розвитку аграрної науки:

історико-концептуальний аспект» (номер державної реєстрації 0116U0002103).

**Ступінь обґрунтованості наукових положень,
висновків та їх достовірність**

На основі опрацювання достатньої джерельної бази дисертантом чітко визначено науковий апарат дослідження. Достатньо повно, відповідно до поставлених завдань, розкрито наукову новизну, окреслено практичне значення одержаних результатів.

Базуючись на змістовній, багатоаспектній фактологічній основі, дослідження дає змогу доповнити прогалини в історії розвитку зазначеної проблеми, сприяє об'єктивному переосмисленню та узагальненню досвіду в історії науки, допомагає правдиво висвітлити маловідомі сторінки історії вітчизняної сільськогосподарської науки.

Основні наукові положення, які одержані автором за результатами досліджень, відображені у висновках. Зокрема виділено 4 періоди становлення наукового світогляду академіка М. М. Кулешова за географічно-часовим та предметно-тематичним принципами. *Формування особистості та наукового світогляду* лягло в основу *I періоду (1890–1915)*. Проаналізовано навчання на агрономічному відділенні Київського політехнічного інституту у 1909–1913 рр., де працювали видатні професори К. Г. Шіндлер, П. Р. Сльозкін та ін. Дисертант довів, що *становлення М.М. Кулешова як ученого-рослинника* відбувалося впродовж *II періоду (1915–1933)* його життя і творчості. Впевнений науковий поступ дослідника створив передумови для його визнання. Він обіймав посаду директора Центральної контрольно-насіневої станції Наркомзему України, завідувача кафедри спеціального землеробства (рослинництва), працював у Всесоюзному інституті прикладної ботаніки та нових культур ученим-спеціалістом, завідувачем секції кукурудзи і сорго, в.о. завідувача сектору світових рослинних ресурсів. Плідна співпраця з визначним ученим М. І. Вавиловим дала змогу вивчати рослинність у різних куточках земної кулі. У цей період відбулися перший та другий арешти вченого за сфабрикованими звинуваченнями. Тому логічним було виділення *III періоду (1933–1945) – науково-освітня діяльність М.М. Кулешова під час заслання*. У цей період він обіймав посаду керівника наукової групи Іркутської контрольно-насіневої лабораторії, завідувача кафедри рослинництва Іркутського сільськогосподарського інституту, професора, завідувача кафедри рослинництва Омського сільськогосподарського інституту, вивчав східносибірське землеробство. *Четвертий період (1945–1968)* був присвячений *закладенню наукових основ розвитку агроекологічних досліджень*. Вченого було обрано дійсним членом АН УРСР Відділення сільськогосподарських і біологічних наук за спеціальністю рослинництво (екологія сільськогосподарських культур).

Автор дисертаційного дослідження виділив окремі тематичні напрями наукового доробку М. М. Кулешова. Ними стали: культурна флора і сортовий склад полів СРСР; насіннезнавство та насінневий контроль; біологія, систематика й агротехніка кукурудзи; екологія й агротехніка сільськогосподарських культур; польові культури та питання агротехніки Сибіру; екологічне рослинництво. Він науково обґрунтував використання нових методик вирощування окремих сільськогосподарських культур заклад теоретико-методологічні й практичні основи розвитку насінництва України першої половини ХХ ст.

У роботі встановлено, що М. М. Кулешов був одним з основних учасників розробки схеми побудови контрольно-насінневої справи та її ведення в УРСР і СРСР. Ним організовано Учений отримав вагомі результати в процесі використання генофонду пшениці, ячменю, вівса, кукурудзи та інших сільськогосподарських культур. Значними є напрацювання вченого в розробці методів: лабораторного розрізнення озимої та ярої пшениці; діагностики морозостійкості зерна; ідентифікації насіння пирію безкореневищного і повзучого тощо.

З'ясовано, що М. М. Кулешов описав новий підвид кукурудзи відкрив закавказький еспарцет, який в 1927 р. був випробуваний в УСРР і впроваджений у виробництво. Закавказький еспарцет займав великі площі на території європейської частини СРСР і широко використовувався селекціонерами для гібридизації. Широке визнання отримали напрацювання вченого, пов'язані з проблемою сходів. На практиці знайшли застосування розробки академіка щодо організації наукової роботи з екологічного напрямку рослинництва в СРСР. Важливою складовою частиною різнопланової діяльності ученого є його суспільно-громадська активність. Академік залишив для нащадків науковий доробок, який нараховує понад 300 наукових, науково-популярних праць. Загалом дисертант прийшов до висновку, що творчі напрацювання ученого були на часі й вирізнялися новаторством, фундаментальністю і прикладною спрямованістю.

Загалом наукові положення дисертаційного дослідження, висновки достатньо обґрунтовані, вірогідні і відповідають поставленим завданням. Робота характеризується широкою фактологічною та ґрунтовною джерельною базою. Для цього автор проаналізував 205 наукових праць, періодичних видань та інших літературних джерел.

Наукова новизна одержаних результатів та повнота їх викладу в опублікованих працях

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що *вперше* на основі критичного аналізу історичних джерел запропоновано інтерпретацію творчого шляху академіка М.М. Кулешова. Визначено періоди його наукової, педагогічної та організаційної діяльності, що дозволило послідовно показати роль ученого у становленні й розвитку вітчизняного насінництва в рослинництві, фундації науково-дослідних інституцій.

Систематизовано наукову спадщину академіка АН УРСР М.М. Кулешова за основними напрямками діяльності та встановлено пріоритетність окремих наукових розробок. Відтворено невідомі й забуті факти його наукової біографії. Дисертант удосконалив методологію пошуку та інтерпретації наукових праць вченого та літературних джерел про нього, доповнив джерелознавчу базу за рахунок запровадження до наукового обігу маловідомих архівних документів про М.М. Кулешова.

Сформульовано авторське бачення значення наукової, педагогічної та просвітницької діяльності вченого у вимірі загального розвитку галузевої наукової думки.

Основні результати дисертації знайшли відображення в опублікованих 9 наукових працях, з яких 5 статей, визнаних МОН України фаховими, з них 1 стаття у виданні, що входить до міжнародних наукометричних баз, 4 публікації апробаційного характеру у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Оцінка змісту дисертаційної роботи, її завершеність

Зміст роботи відповідає темі дисертаційної роботи. Дисертантом обґрунтовано актуальність, новизну і практичне значення роботи, чітко визначено його мету і завдання, методологічні основи. Звертає на себе увагу викладення й обґрунтування у роботі методів проведення науково-історичного аналізу. Структура дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, аналізу стану наукової розробки проблеми та її джерельної бази, визначення методологічних засад дослідження, викладу результатів власних досліджень, висновків, списку використаних джерел, що налічує 205 найменувань, 11 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 193 сторінки, основний текст роботи викладено на 158 сторінках.

У вступі розкрито актуальність дисертаційного дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, обґрунтовано мету та сформульовано завдання, визначено об'єкт і предмет, хронологічні та територіальні межі, розкрито методологічну основу дослідження, показано наукову новизну отриманих результатів та їх практичне значення, апробацію результатів дисертації, наявність публікацій за темою дослідження та структурою роботи. Опрацювавши достатню джерельну базу дисертант чітко визначив науковий апарат дослідження. Відповідно до поставлених завдань, розкрив наукову новизну, окреслив практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі «Стан наукової розробки проблеми, джерельна база та методологічні засади дослідження» з'ясовано рівень розроблення теми дисертаційної роботи, охарактеризовано джерельну базу та методологічні засади дослідження. Історіографічні праці дисертант поділив на п'ять груп, систематизував літературні джерела за походженням, видами,

формою та змістом. Обґрунтовано основні методологічні принципи, на основі яких було здійснено вибір засобів, прийомів і методів пізнання, обрано напрями та шляхи дослідження означеної теми. Застосований комплекс методів дав змогу системно простежити творчий шлях академіка М. М. Кулешова та визначити його внесок у розвиток рослинництва, зокрема насінництва і сортознавства України в першій половині ХХ ст.

Схвально, що автор дисертаційного дослідження дає власну оцінку достовірності деяких літературних джерел: «Друковані видання під егідою академічних науково-дослідних установ містять авторитетні відомості [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Натомість інформацію з інтернет-ресурсів завжди потрібно перевіряти [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]. Їхні дані не відзначаються достовірністю» (с.14); виявляє неточності: «Порівнюючи різні статті, нами виявлено у них певні неточності. Наприклад, місце народження М.М. Кулешова в одних джерелах вказано Фергана (Україна), в інших – Фергана (Узбекистан), або Маргелан. На основі порівняння декількох архівних першоджерел встановлено, що місцем його народження є Фергана (у той час – Маргелан у Східному Узбекистані), коли його батько відбував заслання за політичними переконаннями ще до подій 1905 р.» (с. 32); робить коректні зауваження: «Історичні праці загального характеру використовувалися при проведенні нашого дослідження, щоб показати аграрну політику та логіку розвитку науки (хоча в деяких з них ім'я академіка не згадується). До таких належить «Сільське господарство України» під егідою галузевої академії наук, академічної наукової бібліотеки і ННЦ «Інститут аграрної економіки» [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**]» (с. 16). Елементи критичного мислення знаходимо в авторській оцінці літературних джерел [25, 26] на с.19–20 та ін.

Другий розділ «Етапи формування особистісних і творчих орієнтацій та переконань М. М. Кулешова» присвячено вивченню життєдіяльності вченого. Запропоновано її періодизацію, відтворено цілісну картину становлення особистості, наукового світогляду і наукової (теоретичної й дослідницької емпіричної) та організаційної діяльності. Охарактеризовано процес наукового становлення дослідника, вплив його учителів та наукових шкіл. В останньому підрозділі «*Науково-освітня діяльність під час заслання*» представлено аналіз науково-організаційної роботи вченого в «сибірський період». У цей час він відбував покарання Східно-Сибірського краю за несправедливим звинуваченням у контрреволюційній діяльності. Тут було виконано низку важливих робіт: вивчено насіння культури моркви, енергію проростання та схожість посівного зерна хлібів (пшениця, овес, ячмінь); складено таблиці з енергії проростання та схожості зернових хлібів краю за 1931–1935 рр.; обґрунтовано висновок про обов'язкове дотримання визначених термінів збирання врожаю, а не лише правильної агротехніки, вибору сорту та досягнення воскової стиглості тощо.

У третьому розділі «**Науково-історичний аналіз головних напрямів діяльності М. М. Кулешова**» дисертант відображає результати систематизації наукового доробку вченого та його роль у розвитку сільськогосподарської науки, узагальнює його творчий внесок у становлення вітчизняного сортознавства. Результатами дослідження доведено, що під керівництвом ученого створено низку методик: прискореної оцінки екологічних особливостей сортів ранніх ярих зернових; розподіленого вивчення умов проростання польових культур; лабораторно-польових дослідів в екологічних дослідженнях; виділення головного стебла під час аналізу рослин зернових культур; обліку впливу залягання на продуктивність колосу; спостережень за станом насіння в ґрунті від висівання до сходів та ін. Встановлено, що праці М. М. Кулешова з дослідження культури кукурудзи (походження, біологія, систематика та агротехніка) виявилися важливими водночас як для селекції, так і для агротехніки вирощування цієї рослини.

Четвертий розділ «**Педагогічна та суспільно-громадська діяльність М. М. Кулешова**» присвячений участі та ролі ученого в підготовці спеціалістів і наукових кадрів галузі, популяризації й організації науково-дослідної роботи. Охарактеризовано діяльність ученого як активного організатора й популяризатора сільськогосподарської дослідної справи шляхом дієвого впливу на прийняття державних рішень у напрямі її розвитку. Висвітлено суспільно-громадську активність ученого в житті країни як депутата районної, міської і обласної Рад народних депутатів, члена обласного правління товариства «Знання», Науково-технічного товариства сільського господарства, Товариства розповсюдження політичних і наукових знань УРСР та ін.

Можна констатувати, що робота має характер завершеної праці з історії науки і техніки.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації, зауваження та дискусійні положення

Зміст автореферату повністю розкриває основні положення і результати дисертації, які достовірні, мають наукову новизну і відповідають вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України.

У цілому, позитивно оцінюючи дисертаційну роботу І.В. Баян, повноту методологічної та теоретичної основи дослідження і актуальність, водночас, варто зазначати, що проаналізоване дисертаційне дослідження, містить деякі дискусійні положення та зауваження, які носять рекомендаційний характер, а саме:

по перше, співшукач сформулював об'єкт дослідження як: «Становлення та розвиток сільськогосподарської дослідної справи з насінництва в Україні першої половини ХХ ст.» (с. 6). Водночас у структурі роботи та її змісті етапи становлення, розвитку та перспективи сільськогосподарської дослідної справи з насінництва в Україні першої

половини ХХ ст. не виділено, а розглянуто в процесі аналізу діяльності М.М. Кулешова у 2 та 3 розділах. Потребують ширшого формулювання та завершеності назви підрозділів: 2.1. Навчання та входження в науку; 2.3. Науково-освітня діяльність під час заслання; 4.1. Науково-педагогічна робота. Підрозділ 3.3 «Розвиток наукових пошуків з культури кукурудзи у творчій спадщині вченого» (с. 122) слід було б сформулювати: «3.3 Науковий внесок М.М. Кулешова у вивчення сортової різноманітності, біології, екології, агротехніки польової кукурудзи»;

по друге, основне місце в історіографічному аналізі дисертації займає висвітлення наукового простору персоналії М.М. Кулешова і недостатньо – насінництва. У твердженнях підрозділу 1.1 акцентовано увагу на те, що М.М. Кулешов – видатний учений, але аргументованої переконливості цього твердження замало. Тому необхідно додатково аргументувати і з'ясувати під час захисту роботи: «Це проблема дисертанта у відборі матеріалу із історіографічних джерел чи відсутність глибокого аналізу творчої спадщини вченого?». У цьому ж підрозділі на с. 17 поряд із обговоренням історіографічних робіт використано працю М.М. Кулешова «У истоков селекции», 1927 р. [21], але зазначений підрозділ має завдання іншого характеру. Аналіз цієї публікації доцільно зробити в розділі 3. Історіографічні роботи автор поділив на 5 груп за предметно-тематичним принципом. На наш погляд виокремлення 3 та 4 груп: «3) статті співробітників М.М. Кулешова про нього з оцінкою певного наукового внеску вченого; 4) численна група публікацій про М.М. Кулешова у когорті соратників М.І. Вавилова, та діяльність Всесоюзного інституту рослинництва» (с. 10) є штучним позаяк немає чіткої диференціації – співробітники можуть бути соратниками і навпаки. Тому їх варто об'єднати, а виділення чотирьох груп було б достатнім;

по третє, помічено розходження у кількості публікацій М.М. Кулешова у вступі: «Дослідник залишив вагомий спадок з понад 300 наукових і науково-популярних праць» (с. 4); в розділі 1: «Загалом джерельна база наукової спадщини представлена 303 друкованими науковими працями» (с. 32); у висновках: «Професор, доктор сільськогосподарських наук, академік АН УРСР і УАСГН М. М. Кулешов залишив для нащадків науковий доробок, що нараховує понад 300 наукових, науково-популярних праць» (с. 157). У процесі аналізу кількісної структури наукових публікацій автор зазначив, що в академіка: «9 книг, в тому числі 2 навчальних посібники для ВНЗ, 20 брошур, 203 статті, 20 матеріалів конференцій, 56 рефератів та рецензій» (с. 32), а це у сумі – 308 робіт;

по четверте, на наш погляд висновок до розділу 3 занадто розлогий (с. 129 -131) і може бути представлений лаконічніше без втрати змісту;

по п'яте, дисертаційна робота та автореферат не позбавлені неточностей, стилістичних огріхів, росіянізмів, зокрема: некоректного використання термінів і понять – при постановці наукових задач дисертант зазначив: «Виділити періодизацію життя та наукової творчості вченого» (с. 5), а слід було б сформулювати: «Здійснити періодизацію...», або «Виділити періоди життя...»; недосконалої стилістики: «Історичні напрацювання про різнобічну діяльність М.М. Кулешова досить численні, адже він був у свій час відомим ученим. За хронологічним принципом їх можна поділити на дві групи: радянські і років незалежності України» (с. 9). Очевидно мова йде про діяльність у радянський період України та період її незалежності; міркування автора: «Грунтовна книга «Насінництво й насіннезнавство зернових культур» [Ошибка! Источник ссылки не найден.] в основному розглядає питання...» (с.14) слід представити: «У ґрунтовній книзі розглянуто...». Подекуди зустрічається неоправдано-штучне захоплення іншомовними дефініціями, «любування високо-філософською премудрістю»: «Методологічною основою пропонованого дослідження є кумулятивне поєднання прийомів, способів і засобів когнітивного осмислення історичної ретроспективи для забезпечення одержання та переробки потрібної інформації щодо предмета дослідження – життєвого шляху, наукової, організаційної, координаційної діяльності вченого, а відтак й досягнення поставленої мети» (с. 34). Недоречності схожого характеру помічено на с. 26, 28, 32, 38, 40, 53, 122, 123 та ін.

Однак, висловлені зауваження не впливають на позитивну оцінку дисертації І.В. Бал ян. Здобувач продемонстрував творчий підхід у виборі методологічного інструментарію дослідження, застосуванні ключових положень сучасних фундаментальних теоретичних розробок про природу історичного пізнання, соціальні аспекти історії науки, її норми і цінності, етику вченого та його відповідальність перед суспільством, творчу наполегливість дослідника і наукову інтуїцію. Він кваліфіковано поєднав аналіз тенденцій розвитку та взаємозв'язків між: історією, історією науки та розвитком вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи.

***Загальний висновок про дисертаційну роботу, її відповідність
встановленим вимогам Міністерства освіти і науки***

Дисертація є самостійним і завершеним дослідженням актуальної теми, достовірність її положень та висновків підтверджена аналізом та використанням широкого кола документальних джерел. У рамках свого дослідження дисертант з'ясував особливості розвитку насінництва України першої половини ХХ ст. і творчий внесок академіка АН УРСР М. М. Кулешова у його становлення. Загальні висновки дисертації відповідають меті та науковим завданням, що визначені дослідником.

Положення дисертації, її фактичний матеріал та висновки мають не лише теоретичне, а й практичне значення.

За змістовим наповненням, структурою, новизною, важливістю і глибиною наукових розробок дисертаційна робота Балян Ізольди Валеріївни «Діяльність академіка АН УРСР М.М. Кулешова зі становлення та розвитку насінництва в Україні (перша половина ХХ ст.)», відповідає вимогам, передбаченим пунктом 12 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., паспорту спеціальності – Історія науки й техніки, а її автор заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.07. – історія науки й техніки.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор
кафедри біології з методикою навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
Куйбіда Віктор Віталійович

ПІСЬМОВИЙ Підпис Куйбіди В.В.

підтверджую:

Докт. ВК Проф. Д.О. Пашуменко